

Literatuur

BEIER, M., 1955. Laubheuschrecken (Neue Brehm Bücherei 159). Wittenberg Lutherstadt; A. Ziemsen Verlag.
 CHOPARD, L., 1951. Orthopteroides (Faune de France, Tome 56). Paris; Lechevalier.
 DUYM, M. en G. KRUSEMAN, 1983. De krekels en sprinkhanen in de Benelux. Hoogwoud; Kon.

Ned. Natuurhist. Ver. no. 34.

GREIN, G. en G. IHSEN, 1982. Heuschreckenslüssel. Hamburg; Deutscher Jugendbund für Naturbeobachtung.

HARZ, K., 1960. Geradflüger oder Orthopteren. In: Die Tierwelt Deutschlands 46 Teil. Jena; Fischer Verlag.

REICHLING, L. en J. HOFFMANN, 1963. Supplément à la faune des Orthoptères du Grand-Duché de

Luxembourg. Arch. Inst. gr. duc. Luxembourg (N.S.) 29 : 129-157.

TILMANS, J., 1980. De Orthoptera (Sprinkhanen en Krekels) en Dictyoptera (Kakkerlakken) van Limburg (deel II). Natuurhist. Maandbl. 69(2) : 41-48.
 WILLEMSE, F., 1968. Een voor de Nederlandse fauna nieuwe sprinkhaan, *Phaneroptera falcata* (Poda) (Orthoptera, Tettigoniidae). Natuurhist. Maandbl. 57 (9) : 173-174.

De Jeneverbes, uitgestorven in het Mergelland?

H.P.M. Hillegers

Proost Willemstraat 1, Meerssen.

Wie om zich heen kijkt - en dat doen echt niet alleen biologen - kan overal een onstellende achteruitgang in de diversiteit van ons milieu constateren. Het aanstaande symposium "Wilde Flora, bedreigd, beschermd?" is, voor de zoveelste keer, een poging tot de algemene bewustvorming daarvan; te vaak wordt immers dit onttakelingsproces gebagatelliseerd en denigrerend afgedaan met een opmerking in de trant van "dat gezeur over plantjes en beestjes door al die groene jongens".

In een aantal gevallen wordt inderdaad onze milieuverarming gedemonstreerd aan zeldzame organismen, die buiten vakkringen nauwelijks enige bekendheid genieten, zich ten onzent aan de grens van hun areaal ophouden (hetgeen risico's inhoudt) en waarin de documentatie van die achteruitgang zich slechts uitstrekt over een korte periode (hetgeen uitgelegd zou kunnen worden als een tijdelijke regressie van een normale populatiefluctuatie).

Dit artikel betreft echter de achteruitgang tot nul van een bepaald in het oog vallende soort, die alom bekend is (was) en alleen al door het eerste deel van haar naam menige Nederlander in verrukking brengt. Bovendien heeft deze soort een gigantisch verspreidingsgebied (het gematigd klimaatgebied van het noordelijk halfrond) en betreft de documentatie van achteruitgang een periode van meer dan twee eeuwen.

Toch zou het mogelijk moeten zijn deze karakteristieke soort, via een kunstgreep, voor ons gewest te behouden; het is nu tijd voor de reddingsactie Jeneverbes!

De vroegere verspreiding van de Jeneverbes

Het Handboek voor de Nederlandse Vegetatiekundigen - Plantengemeenschappen in Nederland - vermeldt op pagina 246 de volgende opmerkelijke zin: "Het is merkwaardig dat dit type struweel (bedoeld wordt Jeneverbesstruweel) in Zuid-Limburg ontbreekt". Geschreven in de tegenwoordige tijd (bedoeld werk werd gedrukt in 1975) was deze konstatering volkomen juist; in of vlak vóór dat jaar gin-

gen de laatste Jeneverbessen - het betrof hier kiemplanten - letterlijk in rook op bij de beheersbrand van een kalkgrasland. Dit gebeurde in het natuurreservaat "De Kunderberg". Maar vóór die tijd was het anders; in de 19e eeuw was de Jeneverbes algemeen en DUMOULIN bijvoorbeeld, vermeldt haar in 1868 "dans les endroits secs et découverts de bois sur les montagnes de St-Pierre, de Gronsveld et de Meerssen". Pas in het begin van deze eeuw begon de achteruitgang die door DE WEVER in 1928 kort beschreven werd, maar in zijn ongepubliceerde aantekeningen, daterend uit 1928, geeft hij daarvan gedetailleerd ver-

slag. Op deze gegevens steunen de verspreidingskaartjes, figuur 1 en 2. Eens, in de tijd dat de droge schraallanden hun grootste uitbreiding kenden, waren Jeneverbessen zo algemeen en zo karakteristiek voor het landschap dat ze daarvoor naamgevend werden, zo ontstonden de momenteel niemand meer iets zeggende veldnamen als: den Woukelder (Eys) Aan den Wageler (Brunssum), Wagelerberg (Ubachsberg), Wagelerbos (Landsrade), de Wrakel (Wylré) en Op den Wachtboom (Rimburg), die allen afleidbaar zijn van het hoogduitse "wacholder" (is: wachthouder?) of het keltische "vroica" (is: heidekruid?). Vergelijk DORREN (1918).

Volkskunde en Volksgeneeskunde

In die tijd was de Wagelder een gewaardeerde medebewoner van ons milieu wier aanwezigheid en producten op prijs werden gesteld; de bessen kwamen van pas als smaakmakers van gaargestookte alcohol of zuurkool, de harsige takken werden gebruikt om via hun rook de varkenshammen in de schouw (de beroemde "knookesjink") een pikante bijsmaak te geven (DE WEVER, 1928); alle delen van de plant, zelfs de wortel, leverden aftreksels en smeersels voor legio kwalen en kwaaltjes (HEGI, 1906). Maar ook - en vooral dat - verleende deze manshoge, altijd-groene takken

vervlochten in de processiebogen (mondelijke mededeling mevr. Souren, Cadier en Keer), als levende boom een symbool van waakzaamheid (vandaar de gewoonte om een tweetal exemplaren aan te planten bij de ingang der boerenerven (vgl. DE WEVER, 1928) en als symbool voor

eeuwig leven geplant op graven, een gebruik dat nu nog in zwang is (vgl. fig. 7).

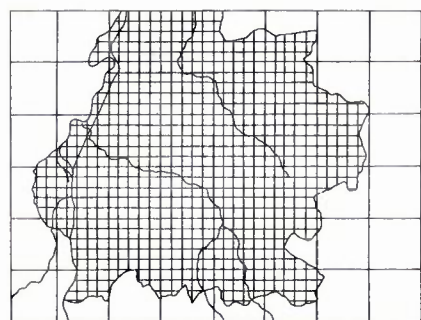
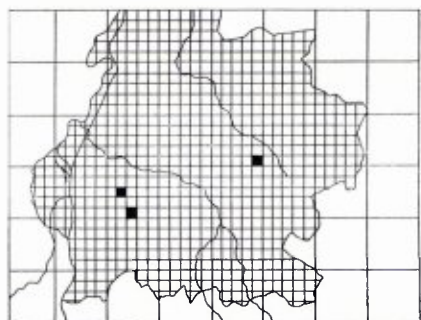
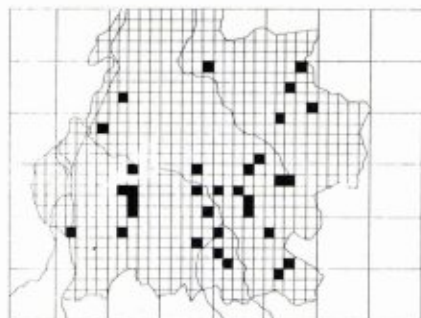
Het bestand aan Jeneverbessen binnen Zuidlimburgse kerkhoven betreft het veelvoud van het totale Nederlandse bestand in droge, schrale graslanden!

Zou de opgang van het aanplanten van exotische coniferen in siertuinen, dat zo langzamerhand manische vormen dreigt aan te nemen en dat synchroon verloopt met de neergang van onze enige inheemse conifeer, dan toch iets te maken hebben met een collectief, Freudiaans schuld bewustzijn t.o.v. de Jeneverbes?

Ecologie

Het ligt niet in de bedoeling van dit artikel uitvoerig in te gaan op de buitengewoon interessante ecologie van de Jeneverbes; wel moet hier terloops gewezen worden op het vele onderzoek daaraan. Vast staat dat Jeneverbes-struwelen een grote bijdrage leveren aan de diversiteit aan levensvormen in een schraalland; ze herbergen o.a. een speciale mossen- en paddestoelenflora (BARKMAN in WESTHOFF en den HELD, 1975); minstens 37 soorten insecten zijn direkt of indirekt van deze plant afhankelijk (vgl. VAN DIJK en STOCKMANN, 1984). Ook vanuit de optiek van het extensief beweidingsonderzoek, dat in Zuid Limburg in opkomst is, zou de Jeneverbes een hoogst interessant studie-objekt zijn omdat smaak, geur, stekeligheid en taaheid de soort een zekere vorm van vraatresistentie verlenen (VAN DUIVENBODEN, 1984), terwijl anderzijds aanmerkelijk wordt gemaakt dat kieming en vestiging plaatsvindt na een periode van hoge en tijdens een periode van lage beweidingsdruk. In Drente schijnt de zaadzetting een groot probleem te zijn, dat mogelijk beïnvloed wordt door het verschijnsel "zure regen"; zaadverspreiding komt tot stand door lijsterachtigen (?).

Kortom, de Jeneverbes is in talloze opzichten ook een hoogst interessant studieobject, waarvan een definitief verlies te betreuren zou zijn.

Figuur 1-4. Verspreiding van de Jeneverbes (*Juniperus communis*) in Zuid-Limburg op basis van het raster van kilometerhokken; 1: tussen 1900 en 1925 (naar DE WEVER, 1928); 2: tussen 1925 en 1950 (naar DE WEVER, 1928); 3: tussen 1950 en 1975; 4: heden, geen vindplaatsen meer bekend.

Figuur 5. Jeneverbes als "waakboom", vroeger, vóór 1928 te Geulhem. Foto: A. de Wever.

Uitgestorven

Momenteel komt de Jeneverbes niet meer voor in de Zuidlimburgse schraallanden, maar nog wel in het aan Zuid-Limburg grenzende, Belgische deel van het Mergelland (pers. meded. Ch. Tihon en M. Lejeune) en ook zijn er nog Zuidlimburgse exemplaren in leven die vanuit kalkgraslanden naar particuliere tuinen zijn "verplaatst".

De oorzaken van het uitsterven zijn bekend: op de eerste plaats de exponentiële afname van droge schraallan-

Figuur 6. Jeneverbes als "waakboom", nu, 1984 te Cadier en Keer. Foto: H. Hillegers.

Figuur 7. Jeneverbes als "dodenboom", Beme-len, 1984. Foto: H. Hillegers.

den, vegetatiekundig getypeerd als Violion-, Mesobromion-, en Berberidionsyntaxa, ten gunste van andere vegetatie-eenheden en in samenhang hiermee de eveneens exponentiële afname der schapenkudden, waardoor een voor de Jeneverbes positief selecterende factor wegviel.

De derde oorzaak "vuur" is weer het gevolg van de vorige: de onbegraasde vegetaties produceerden jaarlijks dusdanige biomassa's, dat één vonk op een gunstig tijdstip in het voorjaar het gehele schraalland in vlammen deed opgaan met fatale gevolgen voor de

Jeneverbes.

Als laatste twee oorzaken zijn "konijntanden" en "mensenhanden" te noemen. Beide factoren hebben het proces van uitsterven hoogstens verhaast. Schorsvraat, onmiskenbaar door konijnen veroorzaakt is door de schrijver dezes op een tweetal plaatsen gekonstateerd. Het uitgraven en overplanten naar boerenerven was al bekend vóór 1928 (DE WEVER 1928). Van bekende standplaatsen, o.a. de Metteberg en het Vijlenerbos, zijn nog exemplaren in leven; de Zuid-limburgse Jeneverbes is nog niet helemaal uitgestorven.....

Kweektechnisch is het vrij eenvoudig deze exemplaren in veelvoud vegetatief te vermenigvuldigen, waarbij uiteraard gelet moet worden op een evenredig aantal mannelijke als vrouwelijke exemplaren (de soort is namelijk tweehuizig). Groepen gemengde individuen zouden onder gedocumenteerde omstandigheden overgeplaatst kunnen worden bijvoorbeeld naar percelen die aan bestaande natuurreservaten grenzen en waarvan de verwachting bestaat dat ze op korte of lange termijn aan het reservaat worden toegevoegd.

Flora-vervalsing?.....

Naschrift

Bij het ter perse gaan van bovenstaand artikel verscheen het zeer uitvoerig gedocumenteerde verslag betreffende "Het vroeger en huidig voorkomen van de Jeneverbes (*Juniperus communis* L.) op de Hoge Kem-

pen (provincie Limburg, België)" door J. Burny, gepubliceerd in *Wielewaal* jrg. 51 nr. 1 (januari 1985). De geïnteresseerde lezer zal bemerken dat ook in Belgisch Limburg het voortbestaan van de Jeneverbes ernstig gevaar loopt.

Summary

Since about 1975 the well-known Juniper (*Juniperus communis* L.) - once common indeed - died out in South-Limburg (Netherlands). In neighbouring Belgium some individuals still occur in chalk-grasslands and some South-Limburg Juniper individuals, originally growing in natural conditions, are still alive in gardens where they have been planted by man.

The author suggests a-sexual reproduction of the original Junipers in order to bring them back to the places where they belong.

Literatuur

- DORREN, TH., 1918. Woordenlijst uit het Valkenburgs plat. Deel II. Publications de la Société historique et archéologique du Limbourg Jrg. 53:131
- DUIVENBOODEN, N. VAN, 1984. Reaktiemechanismen en overlevingsstrategien van planten in begraasde ecosystemen. Verslag Natuurbeheer nr. 721. L.H. Wageningen.
- DUMOULIN, L.J.G., 1868. Guide du botaniste dans les environs de Maastricht. Maastricht.
- DIJK, P. VAN, en L. STOCKMANN, 1984. Jeneverbesen in het Drentse Landschap. Noorderbreedte '8 (4) : 114-116.
- HEGI, G., 1906. Illustrierte Flora von Mitteleuropa. Band I. München.
- WESTHOFF, V. en A.J. DEN HELD, 1975. Plantengemeenschappen in Nederland. Zutphen.
- WEVER, A. DE, 1928. *Juniperus communis* L. Natuurhist. Maandbl. 17(1) : 8-10
- WEVER, A. DE, 1928. Manuscript. Archief Natuurhistorisch Museum Maastricht. Maastricht.